

بررسی تاثیر فناوری اطلاعات و فضای مجازی بر تعاملات خانواده و مدرسه

معصومه ذاکری

دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت آموزشی، گروه علوم تربیتی، واحد تربت حیدریه، دانشگاه

آزاد اسلامی، تربت حیدریه، ایران

masomehzakeri2021@gmail.com

چکیده

در دنیای پیچیده و صنعتی امروز با گسترده شدن فناوری، اینترنت و فضای مجازی به عنوان یک شمشیر دولبه، نسل نوجوان و جوان را با چالش‌های متعددی روبرو کرده و فرصت‌ها و تهدیدهای زیادی را متوجه استفاده کنندگان از این فناوری نموده است. استفاده وسیع از این فناوری و امکان دسترسی آسان به منابع اطلاعاتی و متنوع، باعث به وجود آمدن بسیاری از رفتارهای نابهنجار و آسیب‌های اجتماعی به ویژه در میان نوجوانان شده است. باتوجه به اینکه امروزه بسیاری از دانش آموزان در مقاطع مختلف تحصیلی از اینترنت و فضای مجازی استفاده می‌کنند و تقریباً دسترسی همه دانش آموزان در نقاط مختلف کشور به این فضا فراهم شده است هدف این مطالعه بررسی تأثیر رسانه، فضای مجازی و فناوری بر تعاملات خانواده و مدرسه می‌باشد.

پژوهش حاضر با روش تحلیلی - توصیفی و با استفاده از منابع کتابخانه‌ای درصدد بررسی و تبیین ابعاد گوناگون تأثیر رسانه، فضای مجازی و فناوری بر تعاملات خانواده و مدرسه می‌باشد.

یافته‌ها و نتایج نشان می‌دهد امروزه رسانه و فضای مجازی نه تنها به عنوان یک سخت افزار، بلکه به عنوان یک نرم افزار عمل کرده و عمق اثرگذاری رسانه، فضای مجازی و فناوری بر تعاملات خانواده و مدرسه روز به روز افزون می‌یابد. از این رو کاهش اثرات منفی و زیان بار این ابزارها بر نوجوانان و دانش آموزان، نیاز به برنامه‌ریزی‌های بسیار وسیعی دارد که می‌توان از این فناوری کمال بهره را برد. از طرفی فرهنگ‌سازی برای رویارویی و بهره‌وری بیشتر از این فناوری‌های نوین را باید در راس همه برنامه‌های آموزشی و تربیتی قرار داد و فرهنگ درست استفاده کردن از امکانات فضای مجازی را به نوجوان و کودکان آموزش داد تا بیشتر بتوان از این فرصت جهت تحکیم پایه‌های خانواده و مدرسه دانش آموزان بهره گرفت.

کلیدواژه‌ها: آموزش و تربیت، فضای مجازی، فرصت‌ها، تهدیدها، دانش آموز.

مقدمه

امروزه استفاده از رسانه‌ها و فضای مجازی و امکاناتی که این ابزارها در اختیار افراد قرار می‌دهد، در تمام ابعاد زندگی انسان نفوذ یافته است که یکی از این ابعاد، حوزه تربیتی در خانواده و مدرسه است. با توجه به این که آموزش استفاده از فضای مجازی می‌تواند فرصت‌های آموزشی مناسبی را در آموزش و تربیت متربیان به همراه داشته باشد؛ اما ماهیت این فضای آموزشی به نحوی است که تهدیدهایی را در این زمینه ایجاد خواهد نمود که عدم توجه به آن‌ها می‌تواند صدمات جبران ناپذیری به متربیان و جامعه وارد کند (کرامتی، ۱۳۹۶). همچنین در عصر رسانه‌ای شدن، رسانه‌ها و فضای مجازی جایگاه ویژه‌ای در زندگی انسان‌ها پیدا کرده است و بیشتر افراد جامعه با رسانه‌ها و فضای مجازی درگیر هستند، بنابراین رسانه‌ها و فضای مجازی می‌تواند سبک زندگی و افکار و عقاید مردم را با تحولات اساسی مواجه کند. رسانه‌ها و فضاهای مجازی نقش بسیار تعیین کننده‌ای در عرصه‌های اجتماعی برعهده دارند (کرامتی، ۱۳۹۶).

فناوری همیشه مثل یک شمشیر دو لبه است. تحقیقات نشان می‌دهد که جذابیت‌ها و امکاناتی که فناوری‌های نوین در اختیار طیف گسترده کاربران قرار می‌دهد، بسیاری از مقاومت‌های اولیه را در هم می‌شکند و چالش‌های بزرگی در حوزه‌های فرهنگی، سیاسی و اجتماعی پیش روی دولت و نهادهای دولتی قرار می‌دهد. در چنین عرصه‌ای اگر برای اطلاعات طرح و نقشه جامعی وجود نداشته باشد و به کارگیری آن منطبق با اهداف معین و هوشمندانه نباشد خطرات زیادی جوامع و فرهنگ بشری را تهدید می‌کند. تکنولوژی‌های جدید مانند فضای مجازی هم فرصت هستند و هم تهدید و چنانچه قبل از ورود این تکنولوژی‌ها نحوه درست استفاده از آنها را یاد بگیریم تبعات منفی آن نیز کمتر خواهد شد. عمده ترین دلیل گسترش نظام آموزش مجازی، مزایای فراوان آن از جمله قابلیت عمومیت یافتن و هزینه‌های کمتر نسبت به آموزش سنتی است؛ (شاه بیگی و نظری، ۱۳۹۰: ۵۳) اما آموزش مجازی چیست؟

اصطلاح مجازی از واژه لاتین ورتالیس^۱ یا واژه فرانسوی ورتوال^۲ به معنای ظرفیت بالقوه است؛ یعنی چیزی که واقعی نیست ولی امکان تحقق دارد. (نصیری ۱۳۸۴: ۹۵).

یک شیء مجازی از نظر فیزیکی واقعی نیست؛ ولی خصوصیات ماده مورد نظر را دارد یا به عبارت دیگر، نمایشی از آن شیء است؛ پس میتوان گفت که یک شیء مجازی وجود دارد، اما قابل لمس نیست. به همین ترتیب آموزش مجازی، نماینده الکترونیکی آموزش واقعی با همان مشخصه‌ها و ویژگیها است؛ این خصوصیات از طریق رایانه و ابزارهای فناوری اطلاعات تحقق می‌یابد، پس وجود دارند؛ اما قابل لمس نیستند. آموزش مجازی از قدرت شبکه‌های کامپیوتری، تکنولوژی‌های اینترنت، شبکه‌های ماهواره‌ای و علوم جدید دیجیتال بهره می‌برد و در اصل هنر استفاده از تکنولوژی شبکه‌ها به منظور طراحی، انتخاب، تحول و اداره فرایند آموزشی است (کاظمیان، ۱۳۹۱).

آموزش مجازی توسط رسانه‌های ارتباطی جدید تحقق می‌یابد؛ این رسانه‌ها در عصر حاضر نفوذی کامل در زندگی روزمره انسانها پیدا نموده‌اند، به طوری که زندگی معاصر بدون رسانه‌های جدید ارتباطی غیر قابل تصور است (کشاورز، ۱۳۸۷).

همچنین از دیرباز ارتباط، برقراری ارتباط و انتقال پیام به مخاطبان مورد توجه جوامع بشری بوده و می‌باشد از زمانیکه انسان به فکر ایجاد ارتباط با هم‌نوعان خود افتاد در صدد برآمد تا ابزار آن را شناخته و بدست آورد تا بوسیله آن از موقعیت انسانهای دیگر با خبر شود به همین منظور ابتدا از کشیدن تصاویر روی سنگها و تنه های درخت و بعد گفتار و نوشتار با یکدیگر ارتباط برقرار می کردند ولی به همان شکل باقی نماند و رفته رفته بر حسب نیاز جامعه پیشرفت می کرد و تحولات عظیمی در آن رخ می داد. از عوامل بسیار مهمی که باعث گسترش روابط از لحاظ تجاری و تبادل فرهنگی گردید بوجود آمده راههای ارتباطی بین روستاها و شهرهای کوچک و بزرگ بودن با نزدیک شدن مسیر شهرها و روستاها روابط انسانها شکل جدیدی به خود گرفت و باعث تغییر

¹ Virtualis

² Virtuel

الگوها و ارزشهای جوامع روستایی و شهری گردید راه اطلاع سریع انسانها را از دستاوردهای جدید کشاورزی و صنعتی میسر ساخت و این امر سبب دگرگونی در روابط اقتصادی سیاسی اجتماعی فرهنگی و همچنین در تعیین الگوهای مصرف، سیستم معیشتی و هنجارها بود (بصیری، ۱۴۰۲). در واقع فضای مجازی یک فرصت است ولی اینکه چگونه از آن استفاده می‌شود، بحث زیادی دارد. در حالی که آموزش مجازی، کاهش هزینه، سرعت و یکسان‌سازی اطلاعات و استفاده از ویدئو کنفرانس از جمله مزیت استفاده از فضای مجازی است و ما هنوز به طور کامل استفاده صحیح از فضای مجازی و فرصت‌ها و چالش‌های آن فرهنگ‌سازی نشده است. از این رو در این مقاله سعی بر آن شده است تا به بررسی و تحلیل فرصت‌ها و تهدیدهای آموزش و تربیت دانش‌آموزان در فضای مجازی پرداخته و فرصت‌ها و چالش‌هایی که در این ارتباط وجود دارد را مورد تجزیه و تحلیل قرار دهیم.

بیان مسأله:

امروزه تعاملات خانواده و مدرسه و آموزش مسائل تربیتی دانش‌آموزان در فضای مجازی یکی از موضوعاتی است که وارد حوزه‌های رسانه‌ای شده و گذشت زمان در مورد تمام ابعاد تربیتی نشان داده است که ناسازگاری هویتی میان رسانه‌های مدرن و مسائل تربیتی دانش‌آموزان وجود نداشته و در عصر حاضر امکان ایجاد رابطه همزیستی میان خانواده و مدرسه و تعامل این دو، نه تنها امکان پذیر بوده، بلکه ضروری و الزامی است. (کاظمیان، ۱۳۹۱: ۱۲۴)

از طرف دیگر، حفظ هویت دینی دانش‌آموزان به عنوان سنگ بنای اعتقادی جامعه و تداوم فرهنگ دینی مستلزم توجه به کیفیت تعامل خانواده و مدرسه است؛ چرا که تعلیم و تربیت واقعی و همه جانبه انسان وقتی حاصل می‌گردد که آدمی مطابق دستورهای دینی در خانواده و مدرسه رفتار کند. (تقوی نسب و همکاران، ۱۳۸۸).

اگر نظام تعلیم و تربیت و افراد جامعه زندگی خود را بر مدار دین و خدا باوری معنا کنند، سلامت و سعادت جامعه در همه ابعاد سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی تضمین می‌شود. جامعه‌ای که دینی می‌اندیشد و دینی رفتار می‌کند، جامعه‌ای است که می‌تواند خوشبختی و پیشرفت واقعی را در خود متجلی سازد. (حسین زاده و مشرفی، ۱۳۸۹: ۴۲)

اگر نظام خانواده و تعلیم و تربیت در شکل دهی تربیت دینی در فضای مجازی بتواند از نظر محتوا، اجرا و روشها با نیازهای مخاطبش منطبق شود و با خود نوآوری و تازگی به همراه داشته باشد، گام مؤثری برای جذب افراد به برنامه های اعتقادی برداشته است. یکی از نوآوری هایی که می‌تواند در زمینه تربیت دانش‌آموزان مورد توجه قرار گیرد، استفاده از فضای مجازی و رسانه‌های ارتباطی جدید است. قابلیت‌های متنوع این فناوری، به طراحان و برنامه ریزان آموزش‌های مجازی این امکان را می‌دهد تا برای مخاطبان مختلف و طیف‌های سنی متفاوت، دوره‌های آموزشی با کیفیت تری را تدارک ببینند و بهتر بتوانند برنامه‌های تربیتی خود را دنبال کنند (سراجی و همکاران، ۱۳۹۲: ۷۴).

همچنین تحقیقات نشان می‌دهد که آموزش مجازی در صورت تدوین مناسب محتوای آموزشی و ارزشیابی مطلوب، سیستم موفق و کارآمدی است؛ زیرا بیشتر از ۹۴ درصد فراگیرانی که دوره‌های آموزش مجازی را طی کرده‌اند، بر این باورند که در مقایسه با کلاسهای حضوری یادگیری بیشتری داشته‌اند. (وفایی نجار و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۲۱).

در عین حال، باید توجه داشت که استفاده از هر ابزاری در راستای دستیابی به اهداف و به ویژه تربیت دینی دارای فرصت‌ها و محدودیتهایی است؛ لذا سیاستگذاران، برنامه ریزان و مجریان برنامه‌های آموزشی تربیت دینی برای حرکت به سمت راه اندازی دوره‌های آموزش مجازی و اطمینان خاطر غالباً به شواهد پژوهشی معتبری نیاز دارند. بنابراین ماموریت‌هایی که بر عهده نظام آموزشی است ما را بر آن می‌دارد با دقت بیشتری به تصمیم‌گیری پیرامون کاربست فضای مجازی در آموزش و پرورش بپردازیم. بر این اساس تاثیر فضای مجازی و فناوری بر تعاملات خانواده و مدرسه هدف اصلی این پژوهش می‌باشد.

اهمیت و ضرورت تحقیق

یکی از نوآوری‌هایی که می‌تواند در زمینه تربیت دانش‌آموزان مورد توجه قرار گیرد، استفاده از فضای مجازی و رسانه‌های ارتباطی جدید است. قابلیت‌های متنوع این فناوری، به طراحان و برنامه ریزان آموزش‌های مجازی این امکان را می‌دهد تا برای مخاطبان

مختلف و طیف‌های سنی متفاوت، دوره‌های آموزشی با کیفیت تری را تدارک ببینند (سراجی و همکاران، ۱۳۹۲: ۷۴). همچنین تحقیقات نشان می‌دهد که آموزش مجازی در صورت تدوین مناسب محتوای آموزشی و ارزشیابی مطلوب، سیستم موفق و کارآمدی است که می‌تواند بر شکل دهی و شکل‌گیری هویت دینی دانش‌آموزان تأثیر بگذارد. (وفایی نجار و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۲۱). با ظهور فناوری‌های جدید، حرفه تدریس از تأکید بر معلم محوری و آموزش مبتنی بر سخنرانی به فراگیر محوری و محیط‌های یادگیری تعاملی تغییر یافته است. معلم باید روش‌های تفکر را که اغلب توسط فناوری در اختیار او قرار می‌گیرد، مدنظر قرار دهد. بر اساس نظریه‌ی کنترل اجتماعی، عاملی که باعث جلوگیری از رفتارهای انحرافی نوجوانان و جوانان می‌شود، پیوند اجتماعی است و معلمان و نظام تعلیم و تربیت باید در فضای مجازی بر آموزه‌های تربیتی مبتنی با نیازهای جوانان و نوجوانان توجه نموده و هویت دینی و تربیتی آنان را شکل دهند. (بهمنی و پورعلی، ۱۳۹۴).

مدارس و آموزش و پرورش در محیطی پویا، باز و دائماً متغیر فعالیت می‌کنند. چنانچه رهبران و مدیران آموزشی برای ایجاد تغییر برخوردار و واکنشی و انفعالی داشته باشند یا درباره آن آگاهی نداشته باشند، در بهترین حالت آنان وظیفه دشوار مدیریت تغییراتی را عهده دار خواهند شد که دیگران طالب یا آغازگر آن بوده‌اند. اما اگر آنها در جهت ایجاد تغییر پیشگام بوده و آگاهانه عمل کنند موفقیت تغییرات برنامه ریزی شده به منظور ایجاد مدارس و آموزش و پرورش اثربخش را تضمین خواهند کرد. بنابراین مأموریت‌هایی که بر عهده نظام آموزشی است ما را بر آن می‌دارد تا با دقت بیشتری به تصمیم‌گیری پیرامون کاربری فضای مجازی و محتوی الکترونیک مبتنی بر آموزه‌های دینی در آموزش و پرورش پرداخته و به این سؤال پاسخ داده شود که مهمترین تاثیر رسانه، فضای مجازی و فناوری بر تعاملات خانواده و مدرسه چیست؟ و چگونه می‌توان از این فرصت‌ها در جهت تعالی تعلیم و تربیت صحیح قدم برداشت؟

فرصت‌های فضای مجازی برای تعلیم و تربیت دانش‌آموزان

وسایل ارتباطی جدید و به ویژه فضای مجازی برای تربیت دینی دارای فرصتهای مفید و ظرفیتهای متعددی است؛ به نحوی که سه مورد از مهمترین اصول تربیت دینی انسان شامل پرورش تعقل و تفکر، عزت نفس و حریت یا آزادگی توسط فضای مجازی به بهترین نحو قابل تحقق هستند که در ادامه به چگونگی این موضوع با توجه به اصول نامبرده پرداخته می‌شود.

۱. پرورش تعقل و تفکر

فکر، تلاش و پویایی است که به هنگام مواجهه انسان با مسائل، در وی جریان می‌یابد و با توجه به ویژگی تفکر در آدمی، باید این پویایی و وقفه اندیشه را هدایت کرد که این امر، بیانگر شاخص عقل است. در زبان عرب، عقل به معنای بند و بازداری است و در قرآن کریم، مفهوم خاصی برای آن در دو سطح شناخت و عمل به کار رفته است. در سطح شناخت، عقل ورزی به معنای آن است که افراد، تلاشهای شناختی خویش را به نحوی تحت ضبط و کنترل درآورند که از کجروی در اندیشه مصون مانده و به شناخت یا بازشناسی امر مورد نظر راه یابند. در سطح عمل نیز به معنای عملی است سنجیده که توسط بازداری‌های برخاسته از تأمل، کنترل میشود و چون افراد به کمک شناخت‌هایی که به دست آورده‌اند به تأمل در مورد عمل خود می‌پردازند؛ پس عقل ورزی در مقام عمل به معنای پوییدن در پرتو شناختها است. (کشاورز، ۱۳۸۷: ۱۰۰).

در تعلیم و تربیت، چیزی به اندازه تفکر و پرورش آن اهمیت ندارد؛ زیرا جریان تربیت از مسیری آگاهانه و مبتنی بر تعقل می‌گذرد؛ پس عملی آگاهانه، ارادی و مبتنی بر تفکر است که با فعالیت علمی همراه بوده و برای متحد ساختن ذهن و جسم یا فکر و عمل فراگیرنده تلاش میکند. (رحیمی، ۱۳۸۸: ۵۷ - ۴۹)

اهمیت پرورش عقل در دین اسلام نیز به اندازه‌ای است که قرآن کریم میفرماید: «إِنَّ شَرَّ الدَّوَابِّ عِنْدَ اللَّهِ الصَّمُّمُ الَّذِي لَمْ يَغْفُلْ» (انفال، ۲۲). بدترین موجودات آنهایی هستند که تعقل نمیکنند.

همچنین یکی از اهداف بعثت انبیاء، شکوفایی استعدادها و کمال بخشیدن به قوه تعقل و تفکر انسان مطرح شده است؛ به نحوی که پیامبر اکرم(ص) فرموده‌اند: خداوند هیچ پیامبر و رسولی را مبعوث نکرد مگر اینکه عقل را کمال بخشد. به طور کلی، استفاده از فضای مجازی در تربیت دینی از چند جهت میتواند به پرورش تفکر و تعقل در متربیان منجر شود:

۱. با در نظر گرفتن بحث‌های گروهی مجازی، به ویژه در نوع غیر همزمان؛ نتایج پژوهش‌های متعددی مانند پژوهش گیلر و همکاران^۱ (۲۰۰۸) نشان داده است که به دلیل وجود زمان بیشتر برای تفکر، متربیان میتوانند موفق‌تر از بحث‌های گروهی حضوری عمل کرده و مهارت تفکر انتقادی را در خود رشد دهند. از طرف دیگر، برخورداری از مهارت تفکر انتقادی نیز برای بررسی صحت عبارات و شبهات دینی بسیار ضروری است.
 ۲. با توجه به امکان دسترسی سریع و آسان به منابع مختلف و معتبر دینی توسط اینترنت، متربیان میتوانند به اطلاعات وسیعی در مورد ابهامات و سؤالات دینی خود دست یافته و در مورد گزینش بهترین و مناسبترین منابع، پژوهش کنند که چنین جستجو و پژوهشی نیز به مرور منجر به تقویت قوه تفکر و تعقل متربیان می‌شود.
 ۳. در برنامه‌هایی که امکان برقراری تعامل توسط نوشتن برای افراد وجود دارد همانطور که پژوهش سجادی و ایمانزاده (۱۳۸۶: ۱۱) نیز نشان می‌دهد تفکر و نوآوری و چندگانگی و عدم تجانس برای افراد به ارمغان آورده می‌شود. در مباحث آنلاین، بحث زمانی شروع می‌شود که داوطلبان درک خود را از مسئله‌ای بیان می‌کنند. در خلال مطرح کردن ایده‌ها، افراد گاهی باشیوه‌های جدید حل مسئله رو به رو می‌شوند و به آنچه که خود مطرح کرده‌اند، فکر میکنند؛ بنابراین سطح جدیدی از درک یک موضوع را بازسازی و تولید می‌کنند که این فرایند با بحث در مورد چشم اندازهای متفاوت مانند مطلبی که درک منحصر به فردی از مسئله را نشان میدهد ادامه یافته و گاهی منجر به ایجاد ایده‌هایی مستحکم‌تر از آن چیزی می‌شود که آنها قبل از شروع بحث داشتند. (مقدم، ۱۳۹۲: ۱۵۶)
- بنابراین اگر تربیت دینی بتواند از نظر محتوا، اجرا و روشها با نیازهای مخاطبش منطبق شود و با خود نوآوری و تازگی به همراه داشته باشد، گام مؤثری برای جذب افراد به دین و دینداری برداشته است.
- از این رویکی از نوآوری‌هایی که می‌تواند در زمینه تربیت دینی مورد توجه قرار گیرد، استفاده از فضای مجازی و رسانه‌های ارتباطی جدید است. قابلیت‌های متنوع این فناوری، به طراحان و برنامه ریزان آموزش‌های مجازی این امکان را می‌دهد تا برای مخاطبان مختلف و طیفهای سنی متفاوت، دوره‌های آموزشی با کیفیت تری را تدارک ببینند (سراجی و همکاران، ۱۳۹۲: ۷۴).

بر این اساس در پژوهش حاضر، به این سؤال پاسخ داده می‌شود که مهمترین فرصت‌ها و تهدیدهای رسانه، فضای مجازی و فناوری بر تعاملات خانواده و مدرسه چیست؟

روش تحقیق

روش انجام پژوهش، توصیفی - کتابخانه‌ای بوده است و جمع‌آوری داده‌ها از منابع کتابخانه‌ای، وبسایت‌ها، مقالات و... استفاده شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد آموزش مجازی در ساحت‌های تربیت دینی و اخلاقی دانش آموزان و نسل نوجوان و جامعه فرصت‌ها و تهدیدهای گوناگونی را سبب می‌شود که توجه به آنها برنامه ریزان نظام‌های آموزشی و تربیتی را در اتخاذ رویکردی هوشمندانه در قبال آموزش مجازی یاری می‌رساند و می‌تواند از بسیاری از آسیب‌ها و ناپه‌نجاهی‌های نظام اجتماعی جلوگیری کند.

فرصت‌ها و تهدیدهای فضای مجازی در حوزه تعلیم و تربیت

الف) فرصت‌ها

¹ Guiller et al

۱. انتخاب آزادانه محتوی

با توجه به اینکه آموزش‌های مجازی مبتنی بر تفاوت‌های فردی افراد، به شکل‌های متنوعی می‌تواند طراحی و ارائه شود، استفاده از فضای مجازی در تربیت دینی نیز از چند جهت می‌تواند منجر به تحقق اصل حریت و آزادگی در متریبان شود؛ به نحوی که آموزش الکترونیکی این امکان را برای متریبان فراهم می‌کند تا به میل خود و متناسب با توان یادگیری، سرعت پیشرفت درسی را تعیین کند. در این شیوه آموزش، افرادی که از سطح اطلاعات بالاتری برخوردارند، می‌توانند مطالب ساده‌تر را به سرعت بگذرانند؛ در حالی که متریبان ضعیف‌تر می‌توانند وقت بیشتری را صرف یادگیری همان مطلب کنند که این امر در مقایسه با کلاسهای حضوری موجب کاهش نگرانی و اضطراب اینگونه فراگیران ناشی از عدم توانایی همگامی با سایرین نیز می‌شود (شاه بیگی و نظری، ۱۳۹۰). به بیان دیگر، متریبان آزادهستند که سرعت پیشرفت خود را آزادانه تعیین کرده و مطالب مورد نیاز را با انتخاب خود، تعیین و مطالعه کنند.

۲. اصل انعطاف‌پذیری درانتخاب محتوی

انعطاف‌پذیری مکانی و زمانی آموزش توسط فضای مجازی به متریبان این امکان را می‌دهد تا هر موقع که از نظر آنها مناسب است و احساس نیاز به یادگیری دارند، وارد جریان آموزش شده و به یادگیری بپردازند (وفایی نجار و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۲۴). چون موضوعات و محتویات تغییر یافته و به سرعت بر روی سرویسهای مربوطه قرار می‌گیرد پس متریبان در علم آموزی احساس آزادی بیشتری خواهند داشت؛ همچنین، اهمیت پرداختن به تفاوت‌های فردی در عرصه تعلیم و تربیت دینی همواره به عنوان اصلی اساسی در اسلام نیز مد نظر قرار گرفته است که در صورت دسترسی به فضای مجازی می‌توان به اساتید و محتوی متفاوت دسترسی داشت و در صورت امکان مقایسه، محتوی مورد نظر را انتخاب کرد.

۳. تعامل مطلوب

استفاده از فضای مجازی و دسترسی به شبکه‌های مجازی و تالارهای گفتگو یا کنفرانس‌ها می‌تواند منجر به ایجاد اجتماع و برقراری تعامل مطلوب با کمترین پیامد منفی برای اعضا شود. از یک طرف به علت امکان مخفی‌سازی هویت در شبکه‌های مجازی، اعضای یک گروه آزادانه می‌توانند به بیان مسائل و دغدغه‌های دینی خود بپردازند بدون اینکه مورد توبیخ مستقیم قرار گیرند و از طرف دیگر، چنین فضایی منجر به افزایش مشارکت افرادی که از سخن گفتن در جمع هراس دارند یا از نظر گفتاری، ضعف داشته و نسبتاً کم‌روتر هستند، شده و از این رو می‌تواند عزت نفس افراد را حفظ و ارتقا دهد.

۴. قابلیت دسترسی

باتوجه به اینکه آنچه در فضای مجازی تولید و ارائه می‌شود، پس از مدتی نیز به همان صورت اولیه قابل دستیابی است؛ پس در صوتی که فراگیران یک قسمت از مطلبی را فرا نگیرند، می‌توانند در زمانی مناسب به آن رجوع کرده و دوباره به مطالعه و بررسی آن بپردازند؛ چنین امکانی از آن جهت قابل اهمیت است که در کلاسهای درس سنتی آموزش دینی اگر متریبی مطلب یا مفهومی را نیاموزد یا برای لحظاتی حواسش پرت شود، امکان دستیابی به آنچه از دست رفته می‌تواند بسیار دشوار و در مواردی غیر ممکن باشد؛ لذا امکان یادگیری مطالب ارائه شده توسط متریبی و بررسی مجدد آنها در فضای مجازی می‌تواند منجر به افزایش عزت نفس آنان شود. همچنین در فضای مجازی می‌توان هر زمانی که اراده کرد به محتوی دسترسی داشت.

۵. تقویت عزت نفس

برای تأمین عزت در متریبان باید احساس عزت را در آنان به وجود آورد تا مجالی برای تکوین احساس ذلت نماند، ظهور احساس عزت نیز در گروهی آن است که انسان خود را قادر بر کاری بداند؛ پس لازم است که فرد خود را کارآمد ببیند و این نیز حاصل آن است که مربی با رفتاری کرامت‌آمیز، بسترهای لازم را برای بروز توانایی متریبان با حفظ عزت نفس آنان فراهم آورد؛ لذا از آن جهت که متریبان به عنوان موجودات انسانی دارای عزت نفس هستند، مربی در امر تربیت دینی باید توجه داشته باشد که این انسانهای

کریم و صاحبزاد، نیازمند امر هدایت هستند تا کرامت و عزت آنان بروز و ظهور یابد (کشاورز، ۱۳۸۷: ۱۰۳). از این رو در فضای مجازی با توجه به اینکه افراد و متریبان می‌توانند آگاهی‌های لازم را کسب کنند و با حضور در شبکه‌ها و سامانه‌های مشارکتی حضور خود را تقویت نموده و از این طریق عزت نفس خود را افزایش دهند. بنابراین با توجه به تعالیم اسلامی که عزت یا عزت نفس را یکی از مهمترین ثمرات تربیت دینی می‌دانند. ثمره تربیت دینی نیز پرورش انسانی است که حرمت، شرافت و شخصیت برای خود قائل است و بزرگواری خود را در همه حال حفظ می‌کند؛ یعنی سختی و راحتی و شکست و پیروزی، او را به سستی و تباهی نخواهد کشاند و هرگز تن به خواری و زبونی نخواهد داد. (نوروزی و بدیعیان، ۱۳۸۸: ۹۹).

ب) تهدیدهای فضای مجازی

۱. از بین رفتن نظم و انضباط متریبان

با توجه به اینکه در اسلام نظم و انضباط یکی از اصول تربیت است (سجادی و ایمانزاده، ۱۶: ۱۳۸۶) و از آنجا که در فضای زندگی اجتماعی نمی‌توان شرایط تربیتی یا یک محیط آموزشی را تصور کرد که فاقد نظم و انضباط باشد؛ اما استفاده از فضای مجازی برای آموزش دینی، اصل نظم در محیط آموزشی را با چالش مواجه می‌سازد، زیرا تمام متریبان در برنامه‌های مجازی ناهمزمان و حتی برخی از برنامه‌های مجازی همزمان آزاد هستند که هر موقع و هر زمان که تمایل دارند، وارد فضای آموزشی شده و به یادگیری بپردازند؛ در حالی که آموزش در فضای غیر مجازی در یک مکان و زمان مشخص رخ داده و این امر منجر به جدیت فضای آموزش و استمرار یادگیری متریبان می‌شود.

۲. چالش‌های آموزشی فضای مجازی

در صورتی که مربی در موضوع آموزش و تربیت تخصص و مهارت لازم را در فضای مجازی نداشته باشد با مشکلات زیادی روبرو خواهد شد و گاهی به جای اینکه آموزش و تربیت محقق شود عکس آن اتفاق خواهد افتاد. در این زمینه کاظمیان (۱۳۹۱: ۱۲۸) به بیان راهبردهای متنوعی در تربیت دینی پرداخته که برخی از آنها در فضای مجازی می‌تواند توسط مدرسان برای آموزشی اثربخش مورد استفاده قرار گیرد. مهمترین این راهبردها عبارتند از:

۱-۲. سادگی؛

هر چه اعلان پیام، صریح‌تر و هدف آن مشخص‌تر باشد، درک آن نیز ساده‌تر و توسط جمع بیشتری از مخاطبان رمزگشایی خواهد شد.

۲-۲. تکرار؛

یکی از پرکاربردترین راهبردهای تبلیغاتی برای تأثیرگذاری در اذهان عمومی است، چون تکرار پیام به دیده شدن و شنیده شدن آن در میان انبوه پیامها کمک می‌کند؛ البته اگر تکرار از آستانه تحمل مخاطبان بالاتر رود، به دلزدگی خواهد انجامید، در این صورت نه تنها تبعیت افزایش نمی‌یابد؛ بلکه به واکنش مطلوب نیز منجر نخواهد شد.

۲-۳. زیباشناسی؛

زیباگویی و فصاحت و بلاغت بهترین اهرم برای جذب متریبی است، همانگونه که قیافه زیبا و موزون نقش مهمی در تأثیر کلام دارد. زیبا سخن گفتن و محتوی زیبا در فضای مجازی می‌تواند در جذب مخاطب موثر باشد.

۲-۴. ایجاد احساس نشاط و طنز؛

استفاده از بیان تصویری و نوشتاری مفرح و طنزگونه در مقایسه با پیامهای جدی و غیر صمیمی در ایجاد تمایل در مخاطبان اثربخش‌تر به نظر می‌رسد. این نوع تبلیغات با تغییر نگرش و ایجاد احساسات مثبت، نه تنها تمایل و علاقه مخاطبان را به تبلیغ بیشتر نموده؛ بلکه گرایش و احساس او را نسبت به یک پدیده شدت می‌بخشد و در میان سایر اعلانها، بیشتر در مورد آن صحبت شده و به یاد می‌ماند. از سوی دیگر، مخاطبان در برابر مسائل مطرح شده با جنبه طنز، کمتر موضعی سختگیرانه اتخاذ می‌نمایند.

۳- کاهش مشارکت متریبان در آموزش

از آنجا که تعداد زیاد داوطلبان در کلاسهای آنلاین منجر به کمرنگ شدن حضور در مدارس می‌شود و دانش آموز فرصت کمتری برای بحث و مباحثه در کلاس خواهد داشت؛ در نتیجه بسیاری از متریبان ممکن است کمتر مشارکت کرده یا عمدتاً بحث‌های نامرتب داشته باشند. نتایج پژوهشی مقدم (۱۵۲: ۱۳۹۲) نیز نشان می‌دهد زمانی که دانش آموزان از کلاسهای آنلاین بازخورد کافی دریافت نمی‌کنند، تعامل ضعیف تری داشته و مشارکت نازل تری نشان می‌دهند؛ به علاوه وقتی معلم لحظه ای از این فضا کناره گیری می‌کند، دانش آموزان هم کمتر در بحث آموزش شرکت می‌کنند و در مطالب ارسالی توسط کاربران پراکندگی ملاحظه می‌شود.

بنابراین همانطور که در مطالب قبل بیان شد، آموزش و تربیت از سه عنصر شناختی، عاطفی و عملی تشکیل شده و به معنی شکوفایی استعدادهای متریبی جهت پیوستگی متقابل ذهن، قلب و بدن در راستای حرکت به سوی کمال مطلق است؛ اما انعطاف پذیری فضای مجازی از نظر زمان، مکان، تعداد متریبی و ویژگی‌ها و سطوح آنها، آن را به ویژه از نظر عملی و نگرشی با چالش مواجه می‌سازد و فضای مجازی همچون شمشیر دولبه‌ای است که در صورت استفاده نادرست باعث بروز مشکلات و ناهنجاری‌های آموزشی و تربیتی برای دانش آموزان خواهد شد.

نتیجه گیری

با توجه به اینکه فضای مجازی و رسانه‌های ارتباطی جدید در عصر حاضر نفوذی کامل در زندگی روزمره انسانها پیدا نموده‌اند؛ به طوری که زندگی معاصر بدون استفاده از آنها غیر قابل تصور است. تعامل خانواده و مدرسه، یکی از موضوعاتی است که به شکل جدی وارد حوزه‌های فضای مجازی و رسانه‌ای شده و گذشت زمان در مورد این موضوع نشان داده است که ناسازگاری هویتی میان فضای مجازی و خانواده وجود داشته و در برنامه های آموزشی و خانواده امکان تعامل و ایجاد رابطه همزیستی میان این دو ضروری و الزامی است (کاظمیان، ۱۳۹۱: ۱۲۴)

تحقیقات بیانگر آن است که آموزش مجازی در صورت تدوین مناسب محتوای آموزشی و ارزشیابی مطلوب، سیستم موفق و کارآمدی است و می‌تواند کارآیی مطلوب و مناسبی داشته باشد؛ نتایج تحقیقات نشان می‌دهند بیش از ۹۴ درصد فراگیری که دوره‌های آموزش مجازی را طی کرده‌اند، بر این باورند که در مقایسه با کلاسهای حضوری یادگیری بیشتری داشته‌اند (وفایی نجار و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۲۱)

بنابراین باتوجه به اهمیت امروزه رسانه ها، فناوری اطلاعات و فضای مجازی در شکل دهی بر بخش زیادی از هویت اجتماعی افراد و دانش آموزان، استفاده از هر ابزاری در راستای دستیابی به اهداف و به ویژه آموزش و تربیت دارای نقاط قوت و ضعفی است. بنابراین با توجه به یافته‌های پژوهش، می‌توان گفت که در بهره وری از این امکانات تعامل خانواده و مدرسه، بیشترین سهم را در موفقیت یا عدم موفقیت آموزش در فضای مجازی دارا هستند و در صورتی که معلمان از توانایی‌های ویژه برخوردار بوده و به روز باشند می‌توانند متناسب با نیازهای دانش‌آموزان محتوی تربیتی را ارائه کرده و در نهایت در عرصه فضای مجازی موفق باشند. در غیر این صورت فضای مجازی مشکلات و نارسایی‌هایی را در زمینه آموزش و تربیت نسل نوجوان و جوان بوجود خواهد آورد.

منابع و مأخذ

۱. قرآن کریم.
۲. احمدوند، کبری و تقی زاده قوام، زهرا و غلامی هره دشتی، سهیلا (۱۳۹۷). فرصت‌ها و چالش‌های فضای مجازی در عرصه تعلیم تربیت، نهمین همایش انجمن فلسفه تعلیم و تربیت ایران، زاهدان.
۳. بصیری، اقدس (۱۴۰۲) تاثیر رسانه، فضای مجازی و فناوری بر تعاملات خانواده و مدرسه، <https://civilica.com/doc/1817296>
۴. بازرگان، عباس (۱۳۹۵) ارزشیابی آموزشی: مفاهیم، الگوها و فرایند عملیاتی، چاپ ۱۶. تهران: انتشارات سمت.

۵. پورعلی کویخی، زهرا، بهمنی، زهرا (۱۳۹۴) فضای مجازی و تعلیم و تربیت؛ تهدیدها و فرصت‌ها، کنفرانس سراسری دانش و فناوری علوم تربیتی مطالعات اجتماعی و روانشناسی ایران.
۶. تقوی نسب، نجمه. میر شاهجعفری، ابراهیم. و محمد نجفی (۱۳۸۸). ضرورت نوآوری در روشهای آموزش و تربیت از منظر مبانی علمی، دینی و فلسفی. تربیت اسلامی. دوره ۴. شماره ۹: ۴۵ - ۲۵.
۷. حسینزاده، امیدعلی. و هاشم مشرفی (۱۳۸۹). تحلیل عاملی عوامل آسیب زای آموزش و تربیت دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی (مطالعه موردی: دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی واحد اهر). زن و مطالعات خانواده، دوره ۲. شماره ۷: ۶۰ - ۴۱.
۸. داوودی، محمد (۱۳۸۳). آموزش و تربیت. قم: انتشارات پژوهشگاه حوزه و دانشگاه.
۹. رام، سمیه (۱۳۹۶) فرصتها و تهدیدهای آموزش مجازی از منظر اهداف تعلیم و تربیت اسلامی، چهارمین کنفرانس ملی مدیریت تکنولوژی ایران. تهران.
۱۰. رحیمی، علیرضا (۱۳۸۸). گزاره‌هایی اساسی در باب تعامل تربیت و فرهنگ عمومی. نامه پژوهش فرهنگی. دوره ۱۰. شماره ۷: ۷۱ - ۴۷.
۱۱. ساجدی، ابوالفضل (۱۳۸۴). دین‌گریزی چرا؟ دین‌گرایی چه سان. قم: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۱۲. سجادی، مهدی. و علی ایمانزاده (۱۳۸۶). چالش‌های اساسی آموزش و تربیت در فضای ریزوماتیک. علوم تربیتی و روانشناسی. دوره ۱۴. شماره ۳: ۲۰ - ۱.
۱۳. سراجی، فرهاد. حسینی، حمید. و عبدالرحیم سرودلیر (۱۳۹۲). تعیین ملاکهای سنجش اثربخشی دوره‌های آموزش مجازی حوزوی. نظریه و عمل در برنامه درسی. دوره ۱. شماره ۱: ۱۰۰ - ۷۳.
۱۴. طباطبایی، سید محمد حسین (۱۳۶۶). تفسیر المیزان. ترجمه سید محمدباقر موسوی همدانی. قم: انتشارات بنیاد علمی و فکری علامه.
۱۵. مقدم، علیرضا (۱۳۹۲). آموزش در فضای مجازی: پنجره‌ای میان رشته‌ای برای تولید دانش. مطالعات میان رشته‌ای در علوم انسانی. دوره ۵. شماره ۴: ۱۵۹ - ۱۳۵.
۱۶. وفایی نجار، علی. محمدی، مریم. خیابانی تنها، بهروز. و حسین ابراهیمی پور (۱۳۹۰). نگرش و عملکرد اعضای هیئت علمی نسبت به پیاده‌سازی نظام آموزش مجازی در دانشگاه علوم پزشکی مشهد. آموزش در علوم پزشکی. دوره ۱۱. شماره ۲: ۱۲۷ - ۱۲۰.

17. *Facione P. Facion N. Giancarlo C. and S. Blohm (2002). Teaching for Thinking. US: Insight Assessment and the California Academic Press .*

18. *Guiller J. Durndell A. and A. Ross (2008). Peer Interaction and Critical Thinking: Face-to-Face or Online Discussion? Learning and Instruction, 18(2): 187-200 .*